

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАЗДРОЦІВ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Олена СМУК

Copyright © 2012

Актуальність дослідження. Реалії сьогодення характеризуються значними змінами в суспільно-політичному, економічному й духовному житті українського народу. Особливе занепокоєння викликають факти збільшення кількості депресивних станів громадян, конфліктних взаємин у колективах, зростання проявів агресивності, стрімкої криміналізації певної частини юнацтва.

Водночас в останні роки серед науковців проявляється особливий інтерес до питань духовного здоров'я, гармонійного зростання особистості. Але, незважаючи на значну кількість досліджень і монографій, присвячених даній тематиці, феномен заздрощів залишається білою плямою на теренах української психолого-педагогічної думки. Проте саме заздрощі є першопричиною, психологічним підґрунтям для зростання цілої низки вищеназваних деструктивних явищ в українському суспільстві.

Оскільки заздрощі є негативним і соціально неприйнятним феноменом, то самими людьми вони здебільшого заперечуються, приховуються чи іменуються по-іншому ("біла заздрість", "незлюбива" тощо). Тому досить важко оцінити їх масштабність і негативні наслідки для становлення особистості на етапі раннього юнацького віку. Натомість у країнах Заходу феномену заздрощів присвячено вже чимало наукових праць. В Україні, на жаль, ця проблема не стала ще предметом комплексного наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Чимало наукових праць, присвячених вивченню різних аспектів феномену заздрощів, опубліковано останніми роками в Англії, Німеччині, Франції, США та інших країнах далекого зарубіжжя. Зокрема, у працях В. Джеймса, П. Мондевіля, А. Маслова, Х. Роджерса, М. Шелер розкривається діалектична природа заздрощів, чинники їх формування, негативний вплив на самостворення і зреалізованість особистості. Психологія А. Голднер, Е. Еріксон, О. Ке-

рнберг, М. Кляйн, О. Тейлор, Н. Розенфельд досліджують роль суперечностей у дитячобатьківських стосунках при виникненні і формуванні заздрощів, а також кризові явища в юнацькому віці. Соціальний характер заздрощів, їх гендерні особливості, зв'язок з ревностями, жадібністю та іншими негативними властивостями проаналізовані С. Джуард, Д. Басс, Дж. Ларсен, С. Харріс.

Результатом вивчення даного феномену в його різноманітних формовиявах є розробка концептуальних положень психології заздрощів у працях вчених на пострадянському просторі, першочергово російських (Р. Александрова, І. Ільїн, І. Котова, В. Куніцина, К. Муздибаєв, О. Прохорова, А. Соломонов, Є. Соколова, П. Шихірева та ін.). В українській психології проблема заздрощів розробляється лише в контексті дослідження різних психологічних явищ, зокрема життєвої кризи особистості (Т. Титаренко), амбівалентності особистості (Т. Зелінська, Т. Лук'яненко, В. Хабайлюк, А. Хурчак), соціальних ролей і статусів (О. Донченко, В. Васютинський), психології гендеру (О. Кікінежді, В. Поліщук), соціальної підтримки (В. Москаленко), зрілості та успішності особистості (Л. Орбан-Лембрик), чуйності (Г. Свідерська), інформаційного і ділового обміну в групі (В. Казміренко), психології лідера (В. Татенко), довіри до себе в юнацькому віці (Н. Єрмакова, М. Дідора), а також в аналітичному розрізі соціологічних досліджень (О. Злобіна, Н. Костенко, І. Мартинюк). Водночас окремих експериментальних пошукувань в українській психології, які б виявляли психологічні особливості прояву заздрощів у юнацькому віці, не здійснено, що затуманює картину динаміки розвитку особистості на цьому віковому періоді дорослішання людини. Крім того, на сьогодні у віковій психології є потреба детально вивчити дане психоутворення не побіжно, а як самодостатнє явище внутрішнього світу особистості.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз експериментального матеріалу когнітивної складової заздрощів у ранньому юнацькому віці. Це пов'язано з тим, що від сформованості когнітивної складової – уявлення про деструктивний характер заздрощів та усвідомлення негативного їх впливу на життєдіяльність людини – багато в чому залежать психічне здоров'я та поступальне особистісне зростання українських юнаків і дівчат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заздрощі досліджуємо як сталу особистісну рису, котра охоплює, з одного боку, відчуття жалю та докору через те, що інший, а не ти, володіє бажаним, з іншого – злісне, ненависне ставлення до успіхів інших навколишніх, особливо близьких, добре знаних. Ф. Бекон, скажімо, пише, що “з усіх пристрастей заздрість – найнаполегливіша і невгамовна, постійна і ненаситна”. Якщо інші пристрасті мають “свій час”, то “заздрість присутня завжди” [1, с. 371]. Вона є “базовою антропологічною категорією” [2, с. 71], що “зароджується ще в дитинстві і ранньому юнацькому віці” [3, с. 80]. Отож заздрість виникає там, де “появляється вірус незадоволення своїм становищем” порівняно з іншими. І завжди знайдеться той, хто має більше або щось краще чи ефективніший, везучіший, краще навчається і т. ін., що і є постійним приводом для зародження заздрощів. У зв'язку з цим Міленія Кляйн висновує, що заздрісна людина ніколи не буде задоволена, тому що її “заздрість сидить усередині і завжди знайдеться об'єкт для її застосування” [4, с. 20].

Сензитивним для прояву, а відтак і подолання заздрощів є ранній юнацький вік: самоусвідомлення юні сприяє посиленню саморозуміння, яке постає когнітивною репрезентацією власного образу та передумовою цілеспрямованого самопізнання, саморозвитку і самоприйняття, яке – передумова позитивного самоставлення та турботи про себе у тілесному, соціальному й духовному напрямках; важливість життєвого самовизначення зумовлює посилення автономності та самопідтримки, що знаходить вияв у самостійності, здатності приймати рішення, думати і діяти незалежно. У цьому віці відбувається розширення часової перспективи зі спрямованістю в майбутнє, яка впливає на побудову життєвого плану та особистісне, у тому числі й професійне, самовизначення.

В нашому дослідженні феномену заздрощів взяли участь 200 учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів міста Тернополя та сільської середньої школи с. Баворів Тернопільської області. З метою вивчення рівня наукової обізнаності учнів із цією морально-психологічною категорією нами використана авторська анкета, за допомогою якої з'ясувалися такі питання: а) сформованість у старшокласників уявлення про феномен заздрощів (їх уміння дати визначення даного терміна; підібрати антонімічний та синонімічний ряди понять; спроможність навести приклади заздрісного ставлення з художньої літератури, телефільмів, власного життя); б) здатність висловлювати моральні судження, давати моральні оцінки, виходячи із власного розуміння заздрощів; в) адекватність уявлень про себе як заздрісну чи незаздрісну людину та оцінювання навколишніх за цим критерієм, знання обставин і способів подолання заздрісного ставлення.

Якісний аналіз відповідей старшокласників на предмет того, як вони визначають зміст поняття “заздрощі” показав, що для цього віку добре відомий цей термін, наявне вміння юнаків і дівчат його пояснити, причому досить розгорнуто і лише в окремих випадках – образно. Так, у розумінні старшокласників заздрісна людина – це особа “з недоброзичливим, інколи ненависним ставленням до інших”, “людина ненаситна”, “яка не відчуває того, хто поруч”, “постійно порівнює себе з іншими”, “не має своїх переконань, живиться лише чужим життям”.

На достатню наукову обізнаність учнів 10–11-х класів із морально-психологічною категорією “заздрощі” вказує також їх уміння навести приклади слів, близьких і протилежних за значенням до цієї категорії. Найчастіше це синоніми “байдужість”, “егоїзм”, “зарозумілість”, “жорстокість”, “бездушність”, “черствість”, “цинізм” і близькі за значенням дії: “постійне порівняння себе з кимось”, “залежність від чужого життя, чужих планів та мрій”, “ненависть до себе самого, своїх почуттів, бажань”, “небажання до самовдосконалення, самореалізації”, “ревності” та “жадібність”. Натомість антонімами заздрощів є “толерантність”, “чуйність”, “співпереживання”, “співчуття”, “доброта”, “милосердя”, “жалість”, “щирість”, “турботливість”, “доброзичливість”, “сердечність”, “людяність”, “ніжність”, “люб'язність”, “товариськість”, “тактовність”, “відданість” і навіть такі чесноти, як “відповідальність”, “совісність”, “душевність”.

Таблиця

Результати опитування старшокласників у переживанні заздрощів і ставленні до них
(вибірка – 200 осіб, у %)

Опитуваний, котрий:	Однокласник, який навчався:		
	краще	гірше	не краще і не гірше
а) відчував би заздрість,	9,5	25,4	17,4
б) не заздрив би,	75,5	60,5	70,4
в) важко відповісти	15	14,1	12,2

Вочевидь старшокласники вважають заздрощі одним із найдеструктивніших суспільних явищ, яке перешкоджає ефективній міжособистісній комунікації та психологічному благополуччю людей і проявляються на всіх вікових етапах: у ранньому дитинстві побачили прояви заздрощів 31,1 %, у молодшому шкільному віці – 13,9 %, у підлітковому – 18,3 %. Ще 12,2% учнів переконані, що саме в їхньому віці – ранній юності – заздрощі переростають у сталу психологічну рису.

Водночас юнаки і дівчата навели такі приклади із художньої літератури: заздрість робітника до полоненого поляка (“Їх було дев’ять” Ісаака Бабеля); заздрощі князя Андрія до слави Наполеона (“Війна та світ” Льва Толстого); заздрощі Сальєрі до генія Моцарта (“Маленькі трагедії” Олександра Пушкіна); заздрощі Миколи Кавалерова, котрий не знайшов себе в новому житті, до “вільної самореалізації” Андрія Бабичева (Юрій Олеша, “Заздрість”). Приклади художніх фільмів – голлівудський фільм “Престиж”, молодіжні телесеріали “Пліткарка”, “Ханна Монтана”, “Відчайдушні домогосподарки”, телефільм “Євфросинія”, що йде сьогодні на ТРК “Україна”.

Приклади із власного життя стосуються суто юнацьких бачень і переживань – перемога у шкільному конкурсі краси, спортивній олімпіаді, закордонні поїздки, естетика зовнішності (струнке тіло, привабливі риси обличчя, нарощення м’язової маси), матеріальні блага (стильний одяг, найсучасніший і найфункціональніший мобільний телефон, ноутбук), визнання у гуртках, популярність серед однокласників, наявність матеріальних переваг, кращі перспективи на майбутнє (на здобуття освіти).

Кількісний аналіз отриманих даних під час дослідження показав, що власну здатність заздрити старші учні оцінюють досить низько, а саме лише 7,1 % визнають, що вони заздрісні; 83,9% респондентів вважають себе не схильними до заздрощів, а 10% уточнюють, що їхня заздрість носить ситуативний характер, коли заздрощі проявляються як емоція під тиском

певної життєвої ситуації. Загалом старшокласники найчастіше заздрять тим, з ким вони мають однаковий статус, тобто до однокласників, із якими відвідують спільні секції, братам чи сестрам, кузенам. Проте заздрощі часто спрямовані й на тих, з ким є змога себе порівняти та у чому саме можна це зробити – спільна діяльність чи спільний відпочинок, спосіб життя чи суголосні уподобання (хобі). Тому результати вияву заздрісного ставлення до тих чи інших об’єктів розподіляються наступним чином. Найчастіше старші учні виявляють заздрість до близьких людей – друзів, однокласників – 68,4%; членів сім’ї, родичів (братів, сестер, кузенів) – 29,3, знайомих людей – 13,6. Низькі показники заздрощів спостерігаються до знаменитостей – всього 2,5% – та до людей, котрі належать до іншої вікової групи – 1,3 %.

Опитування старшокласників на предмет наявності в них заздрощів до успіху однокласника чи однокласниці, який або яка навчався чи навчалася “краще”, “гірше” чи “не краще і не гірше” за нього або ж за неї (*див. табл.*).

Дані вказують на те, що найбільша кількість юнаків і дівчат відчуває заздрість до успіхів тих учнів, які навчалися гірше за нього, і значно менше заздрить тим, хто навчалися краще. Адже відчуття того, що його показники тепер гірші не лише порівняно з успішним однокласником, а й із відстаючим, викликає сильне роздратування, досаду, тому що досягнення колишнього аутсайдера болючіше – явно вказує заздріснику на його низькі досягнення, аніж успіх лідера. І все ж лише 13,9% юні виявляють незаздрісне ставлення до навколишніх, хоча й викликає занепокоєння те, що заздрісні респонденти переважно негативно оцінюють друзів і знайомих, вважаючи їх менш совісними і порядними, нещирими і бездушними, недобрими і неспівчутливими. На їхню думку, докільля їх спілкування здається їм агресивнішим, злостивішим, заздріснішим, претензійнішим за них самих. Приємно констатувати, що до аналітичних висновків прихо-

дить і психолог К. Муздибаєв, аналізуючи результати своїх досліджень, а саме особистісних і когнітивних проявів заздрощів та заздрісного ставлення до успіху і везіння [5, с. 46–47]. Порівняння цих даних із попередньою високою оцінкою старшими учнями власної здатності бути незаздрісним (83,9%) свідчить про типову морально-психологічну суперечність між “хотіти і могли”, “бути і здаватися”.

Наведені показники логічно доповнюються результатами відповідей старшокласників на запитання “Заздрісник – це жертва чи крадій чужого щастя?” Більшість респондентів (86,1%) вважають, що заздрісник – це жертва, пояснюючи власну позицію так: “заздрісник мучить лише самого себе, адже за маскою добродішності та ширості, з’їдається зсередини, бачачи успіхи інших”; “заздрість старанно приховується, тому той, кому заздять, ні про що не здогадується, адже відверто заздрити означає визнати свою неповноцінність та чиюсь першість”. Вважає думка про те, що якщо тобі заздять, то це позитивно, адже це лишень указує на престиж і високий статус. Тут знаходимо доповнення, що заздрісник – це слабкодуха, безамбітна людина, і це, звісно, її проблема, тому що вона – жертва, котра сама повішала на себе такий ярлик. Значно менша кількість старших учнів (13,9%) вважають заздрісника крадієм людських мрій, аргументуючи свою думку такою тезою: “заздрощі не бездіяльні, часто-густо вони мають негативний, а то й доленосно руйнівний вплив на того, кому заздять”.

Підтвердженням останньої позиції старшокласників є результат змістового аналізу їх творів на тему “Заздрощі у чорно-білому спектрі”. Більшість із них переконані, що досягнення життєвого успіху в сучасному “жорстокому і несправедливому світі” вимагає боротьби з труднощами і проблемами, а це “часто робить людей черствими, байдужими до навколишніх”. У своїх творах вони вказують на те, що сьогодні дуже рідко можна побачити справжню щирість у міжособистих стосунках. Чуйна, милосердна людина – це не справжня сутність, “а скоріш за все корислива маска, за якою ховається заздрісник”. Щоправда 42,6% респондентів думають, що “кожна особа повинна мати у своєму серці хоч трішки доброти та співпереживання до навколишніх”, вона покликана у своєму бутті творити добро і тим самим робити світ кращим, досконалішим.

Водночас старшокласники однозначно вважають, що заздрити погано, і наводять приклади деструктивного впливу цієї риси на життєдіяльність конкретних людей та вказують на функції заздрощів – споживацьку, деструктивації мислення, знесилення, зниження почуття щастя тощо. На їх переконання, ситуативний прояв заздрощів має природний характер, а стали особистісну рису можна подолати, проте більшість юні не зазначає, яким чином цього можна досягти. Виняток становлять 3% осіб, які найкращим методом визнають самовизначеність людини у житті, котрий дозволяє розкрити свою особистість і працювати над власним удосконаленням (фізичним та моральним), тоді не вистачає ні часу, ані бажання оцінювати чужі успіхи.

Про це дуже переконливо написав іспанський письменник М. Унамуно (“Іспанська заздрість”). Він наводить слова видатного митця, який на запитання, чому в його характері і поведінці немає й натяку на “заздрощі”, відповів: “На заздрощі у мене просто не вистачає часу. Мене так захоплює дорога, якою я рухаюсь, і так хвилює питання, куди вона мене приведе, що не вистачає часу дивитися по боках на чужі дороги і боятися чи не рухається хто-небудь ними швидше, ніж я своєю” [6, с. 254–255].

Аналіз результатів опитування старшокласників м. Тернополя показує, що більшість із них із задоволенням взяли б участь у тренінговій програмі, зорієнтованій на формування високоморальної особистості. Вони сподіваються, що кваліфікована допомога позитивно вплине на їхню подальшу життєдіяльність та буде результативною у подоланні ними заздрощів як деструктивної риси особистості.

ВИСНОВКИ ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. На основі отриманих даних констатуємо досить високий рівень обізнаності старшокласників із феноменом заздрощів, про що свідчить визначення ними понятійного апарату, синонімічного та антонімічного рядів, здатність навести приклади із власного життя, художньої літератури, телефільмів, змістовна характеристика даної психологічної риси особистості. Зазначимо щирість та відкритість респондентів у своїх відповідях, котрі досить розгорнуто змалювали випадки, коли вони заздрили та самотійно оцінили себе як заздрісну чи незаздрісну людину.

2. Сумнівним нам здається те, що лише 7,1% старших учнів визнали себе заздрісними, у той час, коли всі вони детально описали ситуації, за яких заздріли та визначали об'єкти заздрощів. На нашу думку, це пояснюється тим, що, розуміючи та визначаючи заздрощі як морально руйнівну рису, першочергово для юнаків і дівчат вона носить соромітський характер, а той факт, що вони неодноразово вказують, що заздрить лише людина, котра не впевнена у собі, своєму потенціалі та самореалізації вказує на те, що, визначаючи себе як заздрісника чи заздрісницю, особа у власній інтерпретації "навішує на себе ярлик неуспішності". А. Адлер із цього приводу писав, що "почуття заздрощів є всеосяжним і рідко хто з людей хоча б інколи, не відчував заздрощів. Ніхто з нас не позбавлений їх зовсім, адже людство ще не досягло такого рівня психологічної зрілості, коли заздрощів не буде зовсім" [7, с. 192].

3. Встановлено, що суб'єктивне усвідомлення особливостей прояву та рівні сформованості заздрощів як особистісної риси не завжди є адекватним, що пов'язано з багатьма індивідуально-особистісними характеристиками юнака чи дівчини, а тому наступним етапом нашої роботи є визначення структури, критеріїв, показників та рівнів прояву заздрощів у ранньому юнацькому віці. Перспективним напрямком подальших досліджень цієї проблеми є вивчення емоційної та поведінкової складових заздрощів. Доцільним видається подальша розробка методичних прийомів і вправ, спрямованих на подолання заздрощів у ранньому юнацькому віці. Евристичним напрямком досліджень цієї проблеми є вивчення емоційної та поведінкової складових заздрощів. Доцільним видається подальша розробка методичних прийомів і вправ, спрямованих на подолання заздрощів в юнацькому віці.

1. Бекон Ф. Сочинения в 2 т.: Т 2. – М.: Мысль, 1972. – 422 с.

2. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность: Психоанализ страстей. – СПб.: Б.С.К., 1998. – 115 с.

3. Мандевиль Б. Басня о пчелах или Пороки частных лиц – блага для общества. – М.: Наука, 2000. – 291 с.

4. Кляйн М. Зависть и благодарность. Исследование бессознательных инстинктов: Пер. с англ. А.Ф. Ускова. – С-Пб.: Б.С.К., 1997. – 93 с.

5. Муздыбаев К. Психология зависти // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С. 37–51.

6. Унамуно М. Испанская зависть // Унамуно М. Избранное: В 2-х т. – Л.: Худож. лит., 1981. – Т. 2. – 350 с.

7. Адлер А. Наука жить: Пер. с англ. – К.: Порт-Роял, 1997. – 288 с.

АНОТАЦІЯ

Смуk Олена Іванівна.

Особливості когнітивної складової заздрощів у ранньому юнацькому віці.

У статті розкриваються особливості емпіричного дослідження когнітивної складової заздрощів у ранньому юнацькому віці. Аналізуються результати дослідження особливостей усвідомлення феномену заздрощів, в якому взяли участь 200 учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів міста Тернополя та сільської середньої школи Тернопільського району. Виявлено усвідомлення старшокласниками явища заздрощів, функцій та їх впливу на життєдіяльність школярів, шляхів подолання.

Ключові слова: заздрощі, успіх, юнацький вік, егоїзм, жадібність, злобність, когнітивна складова заздрощів.

АННОТАЦИЯ

Смуk Елена Ивановна.

Особенности когнитивной составляющей зависти в ранней юности.

В статье раскрываются особенности эмпирического исследования изучения когнитивной составляющей зависти в ранней юности. Анализируются результаты исследования феномена зависти, в котором участвовали 200 учеников 10–11 классов общеобразовательных учебных заведений города Тернополя и средней сельской школы Тернопольского района. Выведено осознание старшекласниками явления зависти, функций и влияния его на жизнь школьников, путей преодоления.

Ключевые слова: зависть, успех, юношеский возраст, эгоизм, жадность, злобность, когнитивная составляющая зависти.

ANNOTATION

Smuk Olena.

Features of Cognitive Component of Envy in Early Juvenile.

In the article the peculiarities of empiric investigation of cognitive component of envy in early juvenile are revealed. The results of research of understanding of the phenomenon of envy, in which 200 graduation pupils of secondary schools of Ternopil and village secondary school of Ternopil district took part, are analyzed. The comprehension by the graduation pupils of the phenomenon of envy, functions and their influence on the life of pupils, the ways to overcome these problems, are depicted.

Key words: envy, success, juvenile, egoism, greediness, evilness, cognitive component of envy.

Надійшла до редакції 3.05.2012.